

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ПОТРЕБ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Дроздова І.П., докт. пед. наук (Харків)

У статті розглядаються основні складники системи комунікативних потреб студентів-іноземців у навчальній діяльності. Одним із першочергових завдань визначення цілей і змісту навчання у вищій школі є виявлення комунікативних потреб іноземних студентів. Це необхідно для створення на цій основі диференційованих програм, що відповідають специфіці регіону, уточнення у світлі результатів такого вивчення вже існуючих програм, змісту підручників і форм презентації навчального матеріалу, закріплення і контролю засвоєних знань, сформованих мовних навичок і вмій. Слід зауважити, що виявлені реальні комунікативні потреби студентів-першокурсників у навчально-професійній сфері виникають у навчальному процесі в певній послідовності, яка дозволяє побудувати ієрархічну систему вправ, що передбачає поетапний характер формування відповідних навичок і вмій. Зазначається, що комунікативні потреби мають першорядне значення у формуванні мовної компетенції студентів-іноземців; необхідно комплексно враховувати характер упорядкованості мовної системи загалом, функційних підсистем, актуальних для певного контингенту студентів. Мовна компетенція іноземних студентів повинна відповідати обсягу і характеру комунікативних потреб, що виникають у них у рамках різних сфер діяльності в Україні, бути сформована на основі літературної мови, коли майбутні фахівці, опанувавши ядро системи, закономірно переходять до вивчення специфічних особливостей мовних підсистем. Урахування цього аспекту є важливим для методично обґрунтованого добору матеріалу, що систематизується на основі виявлених комунікативних потреб.

Ключові слова: загальна стратегія навчання української мови, комунікативні потреби студентів-іноземців, навчально-професійне спілкування іноземних студентів, формування українськомовної компетенції.

Дроздова И.П. Проблемы определения коммуникативных потребностей для формирования украиноязычной компетенции иностранных студентов учреждений высшего образования Украины. В статье рассматриваются основные составляющие системы коммуникативных потребностей студентов-иностранцев в учебной деятельности. Одной из первоочередных задач для определения содержания обучения в высшей школе является выявление коммуникативных потребностей иностранных студентов. Это необходимо для создания на этой основе дифференцированных программ, отвечающих специфике региона, уточнения в свете результатов такого изучения уже существующих программ, содержания учебников и форм презентации учебного материала, закрепления и контроля усвоенных знаний, сформированных навыков и умений. Следует заметить, что выявленные реальные коммуникативные потребности

студентов-первокурсников в учебно-профессиональной сфере возникают в учебном процессе в определенной последовательности, которая позволяет построить иерархическую систему упражнений, предусматривающую поэтапный характер формирования соответствующих навыков и умений. Отмечается, что коммуникативные потребности имеют первостепенное значение в формировании языковой компетенции студентов-иностранцев; необходимо комплексно учитывать характер упорядоченности языковой системы в целом, функциональных подсистем, актуальных для определенного контингента обучающихся. Языковая компетенция иностранных студентов должна соответствовать объему и характеру коммуникативных потребностей, которые возникают у них в рамках различных сфер деятельности в Украине, и быть сформирована на основе литературного языка, когда будущие специалисты, овладев ядром системы, закономерно переходят к изучению специфических особенностей языковых подсистем. Учет этого аспекта важен для методически обоснованного отбора дидактического материала, который систематизируется на основе выявленных коммуникативных потребностей.

Ключевые слова: общая стратегия обучения украинскому языку, коммуникативные потребности студентов-иностранцев, учебно-профессиональное общение иностранных студентов, формирование украиноязычной компетенции.

Iryna Drozdova. Problems of determining communicative needs for the formation of the Ukrainian-speaking competence of foreign students of higher education institutions of Ukraine. The article discusses the main components of the system of communicative needs of foreign students in educational activities. One of the main tasks as the basis for setting aims and in accordance with the content of education in higher education is to identify the communicative needs of foreign students. This is necessary to study the real communicative needs of foreign students in the learning process and to create, on this basis, differentiated programs that correspond to the specifics of the region, to adapt the existing programs according to the results of such studies of the content of textbooks and presentation forms of educational material, to consolidate and control the acquired knowledge, speech skills and abilities. A general strategy is to teach the Ukrainian language as a foreign language but this choice is complicated by the lack of a Ukrainian-speaking environment and the presence of a Russian-speaking one, an insufficient number of hours for foreign students to learn the Ukrainian language. It should be noted that the identified real communicative needs of first-year students in writing in the educational and professional field also arise in the educational process in a certain sequence, which allows you to build a hierarchical system of exercises, which provides for the phased nature of the formation of relevant skills. Communicative needs are important in the formation of the linguistic competence of foreign students; it is necessary to take into account the nature of the ordering of the language system as a whole, and functional subsystems relevant for a particular student population. The language competence of foreign students should correspond to the volume and nature of the communicative needs that arise in them within the framework of various fields of activity in Ukraine, and should be formed on the basis of the literary language, when future specialists, having mastered the core of the system, naturally proceed to study the specific features of the language subsystems. This must be taken into account for a methodologically reasonable selection of the

didactic material, which is systematized on the basis of the identified communicative needs.

Key words: communicative needs of foreign students, educational and professional communication of foreign students, formation of Ukrainian-speaking competence, general strategy for teaching the Ukrainian language.

Постановка проблеми. У період оновлення всіх аспектів життєдіяльності суспільства й реалізації законів України щодо вищої освіти, а також згідно з Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Національною стратегією розвитку освіти в Україні (2010–2021 рр.) рівень професійної підготовки майбутніх іноземних фахівців визначається сформованістю в них мовної і мовленнєвої компетенції.

Пріоритетним компонентом у професійній підготовці є комунікативні вміння студентів, основою яких є мовленнєві як найважливіші для спілкування.

Надзвичайно загострюється проблема навчання і виховання іноземних студентів, виникнення якої передусім пояснюється зрослими вимогами до фахівців різних галузей сучасного виробництва. Означена проблема насамперед стосується системи вищої освіти для іноземців в Україні, завданням якої є формування мовної і мовленнєвої компетенції та професійного мовлення іноземних студентів.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення української мови студентами нефілологічних спеціальностей має практичну спрямованість, воно повинно забезпечувати різні форми комунікації українською мовою як на період навчання у вищій школі, так і після його закінчення. Створення навчальних матеріалів є важливим завданням методики мовленнєвої підготовки іноземних студентів, що, зокрема, полягає в тому, аби ці соціально значущі комунікативні потреби перетворити в усвідомлювані особистісні потреби студентів, зробити їх потужним стимулом підвищення мотивації навчання, скоординованим з індивідуальними навчальними інтересами й професійними потребами.

Останнім часом у працях К. Гейченко, Г. Іванишин, І. Кушнір, Т. Лагути, З. Мацюк, Л. Паламар, О. Тростинської, Н. Ушакової, А. Чистякової, Г. Швець та ін. досліджувалися лінгводидактичні проблеми в контексті комунікативної проблематики щодо

навчання іноземних студентів різних за спеціалізацією закладів вищої освіти.

Давно помічено, що формування ієрархічної системи потреб у людини і засобів їх задоволення – це і є процес олюднення людини – перебуває цілком у руках суспільства і є жорстко соціально детермінованим. Тільки аналіз потреб і мотиву (особливо як мотиву мовленнєвого висловлювання), як абстракцій, ізольованих від конкретної діяльності комунікантів, може породити уявлення про деяку довільність, недетермінованість (соціальну), зокрема, мотиву висловлювання, у той час, як, навпаки, залучення у сферу аналізу мотиву висловлювання діяльності показує його невинновість, заданість соціальною, немовленнєвою взаємодією тих, хто спілкується [3: 54].

В. Вергасов цілком справедливо вважав, що труднощі, які виникають під час навчання й вибору методик викладання навчальної інформації, безпосередньо пов'язані з недостатніми знаннями механізмів сприймання, мислення і поведінки індивіду. Той чи інший дидактичний прийом може бути використаний кожним педагогом зі своїм індивідуальним забарвленням щодо конкретної аудиторії [2: 17].

Широке вживання терміна «комунікативні потреби» не є свідченням того, що його зміст розуміється завжди однозначно. Відомий психолінгвіст О. Леонт'єв визначає комунікативну потребу як усвідомлену учнем потребу здійснити ту чи іншу мовленнєву дію (мовленнєвий учинок) [9].

Подібним є й визначення І. Зимньої: «...навчання передбачає обов'язкове формування початкового моменту діяльності говоріння – комунікативних потреб і створення умов їх задоволення...» (переклад наш – І.Д.) [5: 23].

Сфера діяльності вирішальним чином впливає на характер цієї діяльності, визначає її види і форми. На важливість цієї проблеми вказує М. Кожина, яка зазначає, що залежно від того, в якій галузі відбувається спілкування, відбираються відповідні засоби і складаються у певну структуру взаємопов'язаних елементів, що функціонують за її нормами, тобто тип структурності зумовлений функційно: екстралінгвальними чинниками [6].

Мета статті – з'ясувати сучасний стан професійної підготовки студентів-іноземців у закладах вищої освіти України для

визначення комунікативних потреб щодо формування українськомовної компетенції зазначеного контингенту.

Виклад основного матеріалу. Державне будівництво в Україні, національне відродження неможливі без розвитку української мови та володіння нею. Українська мова утверджена Конституцією України (ст. 10) як державна і як засіб міжнаціонального спілкування. Ось чому, говорячи про державну політику у сфері вищої освіти, окремо виділяють питання вивчення української мови в закладах вищої освіти (особливо для іноземних студентів у східних регіонах України) як одне з найважливіших.

Вимоги щодо підвищення якості підготовки фахівців визначили необхідність пошуку інноваційних методів і прийомів навчання, а також адекватних їм форм контролю знань, умінь і навичок студентів-іноземців.

У практиці роботи вищої школи України широко використовуються кумулятивні показники оцінки успішності навчально-пізнавальної діяльності іноземних студентів. Осмислення досвіду навчання української мови у вищій школі протягом останніх десятиліть, проблеми, пов'язані з системним підходом до організації освітнього процесу для іноземних студентів в умовах російськомовного оточення Сходу України, спонукали нас до діалектичної оцінки напрацьованого в цій галузі в лінгводидактиці, що дало змогу розробити певну теоретичну базу дослідження.

Для визначення ефективних шляхів формування україномовної компетенції іноземних студентів-нефілологів необхідний ґрунтовний аналіз комунікативних потреб цих студентів, особливо в навчально-професійній сфері комунікації.

Комунікативність як один із провідних принципів сучасної методики характеризується інтересом до особистості студента, до його потреб, які він у своїй діяльності має задовольняти за допомогою української мови.

Предметом уваги комунікативної методики є не тільки зміст (чого вчити), не тільки засоби (як учити), але й суб'єкт учіння (кого вчити), і саме він набуває провідного значення, що визначає зміст і способи учіння [4].

Одним із першочергових завдань, що може бути висунуто як основа для визначення цілей та відповідно до змісту навчання у

вищій школі, є виявлення комунікативних потреб іноземних студентів закладів вищої освіти: вивчення реальних потреб спілкування студентів у процесі навчання і створення на цих засадах диференційованих програм з урахуванням специфіки регіону, уточнення у світлі результатів такого вивчення вже чинних програм, змісту підручників і форм презентації навчального матеріалу, закріплення та контролю засвоєних знань, сформованих мовленнєвих навичок і вмій.

Навчально-професійне спілкування студентів останнім часом стає сферою активних дослідницьких розробок щодо вивчення комунікативних потреб [10]. Спрямованість навчання української мови іноземних студентів ЗВО в умовах російськомовного оточення Сходу України на врахування невідкладних і надважливих комунікативних потреб дасть змогу побудувати певну їх модель, краще усвідомити цілі мовної і мовленнєвої підготовки іноземців.

Як показало спостереження, комунікативні потреби впливають із потреб навчальної діяльності студента. На перших трьох курсах закладу вищої освіти – це слухання лекцій за обраним фахом, участь у семінарах, на практичних заняттях із суспільних дисциплін (для чого насамперед потрібно ознайомитися з рекомендованою літературою українською мовою), виконання лабораторних робіт, складання заліків й іспитів під час сесії.

На колоквіумах із тієї чи іншої дисципліни студентові необхідно брати участь у них, треба вміти розмовляти з викладачем українською мовою на теми фаху, долучатися до студентських конференцій на різні теми тощо. Відповідно будується і загальна стратегія навчання української мови, вибір і зміст якої утруднюється відсутністю українськомовного оточення та наявністю російськомовного.

Виходячи з цих загальних умов і комунікативних потреб, можна побудувати такий тип навчальної програми, що буде відрізнятися співвідношенням мовної (лінгвістичної) та мовленнєвої (комунікативної) компетенцій, що мають сформовані у процесі навчання.

Така програма має відрізнятися і за характером корпусу мовних і мовленнєвих засобів, що відбираються для навчання (особливо

коли ми маємо справу зі студентами, що навчаються російською мовою, та деякі дисципліни у вищій школі також викладаються цією мовою, як і предмети, що читають для студентів українською мовою).

Якщо, наприклад, звертати увагу тільки на читання спеціальних текстів за фахом (що є актуальним передусім для фахівців із закінченою освітою – аспірантів, магістрів), то розмовні засоби української літературної мови, а також засоби, зумовлені специфікою усної форми, не можуть бути залучені до навчального фрагменту матеріалу. Якщо ж урахувувати потреби у спілкуванні з викладачами, студентами, які розмовляють українською мовою, то ці засоби, особливо в аудіюванні мови, що звучить на лекціях, колоквиумах, конференціях й інших заходах тощо, мають бути присутні в навчальному фрагменті.

Окреслимо певне коло питань стосовно типології обмежень з урахуванням комунікативних потреб іноземних студентів східного регіону України.

Завдання дослідження полягає в тому, щоб виявити комунікативні потреби й інтереси студентів закладів вищої освіти, розробити структуру і зміст вимог до рівня комунікативної компетентності з метою формування системи комунікативних завдань для досягнення цих результатів.

Утім, сучасна методика поки що характеризується недостатньою або необґрунтованою орієнтацією програм і підручників на реальні й потенційні комунікативні потреби іноземних студентів, особливо в тому, що стосується навчання української мови в російськомовному оточенні Сходу України.

Цей аспект проблеми, на жаль, ще не був достатньо досліджений, а іноді й просто ігнорувався. Чинні підручники й посібники не відбивають об'єктивних комунікативних потреб різних категорій студентів.

Відсутність необхідного співвідношення між комунікативно зумовленими потребами студентів і віддзеркаленням їх у програмах і підручниках пояснюється, очевидно, і тим, що методика не має на цей час повного і вмотивованого опису комунікативних потреб різних категорій студентів-іноземців (тих, які вчать українську мову на підготовчих факультетах університетів або опановують українську мову обмежено й

перебувають в умовах відсутності українськомовного середовища).

Одним із вирішальних чинників оволодіння мовою є відповідність рівня мовної компетенції студента характеру здійснюваної ним мовленнєвої діяльності. Вивчення мови з метою спілкування в різноманітних сферах для забезпечення навчально-пізнавальної діяльності передбачає високий рівень формування мовної та мовленнєвої компетенції, а відповідно, у цьому випадку потрібний інший підхід до відбору мовного матеріалу й більш ґрунтовна організація всього освітнього процесу. «Інакше кажучи, програма формування мовленнєвих навичок і вмінь здійснює безпосередній вплив на відбір і презентацію мовного матеріалу, але сама визначається комунікативними потребами учнів» (переклад наш – І.Д.) [1: 35].

Справедливо зазначалося, що практичні цілі, які висувуються або усвідомлюються студентами, визначаються не тільки (і не стільки) індивідуальними потребами цих студентів, але, безумовно, підтримуються мовленнєвими запитами сучасного суспільства, умовами його розвитку і завданнями на певному етапі [7: 13].

Опора на комунікативні потреби буде сприяти тому, що навчання української мови матиме цілеспрямований характер. Важливим є й те, що за умови профільованого навчання в іноземних студентів – майбутніх фахівців різних галузей і сфер виробництва – ще немає знання своєї спеціальності (предмета), тобто їхня предметна компетенція ще повністю не сформована.

Під час систематизації виявлених у процесі опитування студентів-іноземців 1 курсу ХДАДМ щодо комунікативних потреб нашу увагу привернуло таке: явно виділялися дві групи комунікативних потреб: специфічні для будь-якої однієї сфери або навіть підсфери і загальні для багатьох, іноді більшості, підсфер.

З'ясовано, що комунікативні потреби іноземних студентів першого курсу нефілологічних спеціальностей у сфері спілкування за фахом мистецтвознавства і культурології будуть забезпечені за умови сформованості таких вмінь:

1. дослівно передавання змісту навчального матеріалу загальноосвітніх предметів із зоровою опорою (переписування з дошки та українських підручників);

2. буквальний запис під керівництвом викладача всього або частини аудіоматеріалу (повільний запис українською мовою не дозволяє повністю охопити викладений матеріал);

3. фіксація аудіоматеріалу із виконанням кількох невеликих перетворень тексту (основний матеріал написаний українською мовою, а більшість конверсій передається російською мовою);

4. перенесення головної інформації з аудитивно повідомлюваного тексту, що передбачає вміння виокремити цей матеріал;

5. відтворення основного змісту тексту в аудіюванні, що передбачає здатність виокремити цей матеріал;

6. записування висловлювань студентів на задану тему, відповідаючи на запитання та виконуючи різні завдання;

7. аргументування умов завдань. Ця діяльність виокремлюється в іншу групу шляхом визначення складності завдань і процесу їх вирішення, потребує знань окремої системи зберігання слів й обізнаності із відповідною термінологічною системою української мови.

Це необхідно враховувати для методично обґрунтованої систематизації дидактичного матеріалу, що відбирається на основі виявлених комунікативних потреб, і передусім потреб, характерних для спілкування в найважливіших комунікативних сферах [7].

Висновки. Слід відзначити, що виявлені реальні комунікативні потреби іноземних студентів-першокурсників в навчально-професійній сфері з'являються в освітньому процесі в певній послідовності, яка дозволяє побудувати послідовну систему вправ, що передбачає поетапний характер формування відповідних навичок і вмінь.

Комунікативні потреби мають першочергове значення у формуванні мовної компетенції студентів-іноземців нефілологічного профілю; необхідно комплексно враховувати характер упорядкованості мовної системи загалом, функційних підсистем, актуальних для певного контингенту учнів.

Отже, на основі сучасної літературної мови сформована мовленнєва здатність, що відповідає обсягу і характеру потреб у спілкуванні, породжених студентами у різних сферах діяльності, адже майбутні фахівці освоїли ядро системи мови і, природно, почнуть вивчати конкретні характеристики різних її підсистем.

Перспективи подальших досліджень. Подальший науковий пошук передбачає поглиблене вивчення змісту комунікативних потреб іноземних студентів із метою виявлення додаткових сфер і ситуацій спілкування та мовленнєвих інтенцій, застосування інноваційних методів, методичних прийомів, нових технологій і засобів для формування українськомовної компетенції іноземних студентів закладів вищої освіти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Битехтина Г.А., Клобукова Л.П. Коммуникативные потребности учащихся и проблемы формирования языковой компетенции студентов-нефилологов гуманитарного профиля. *Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы*. М., 1986. С. 57–65.
2. Вергасов В.М. Активизация познавательной деятельности студентов в высшей школе. К.: Вища школа, 1985. 175 с.
3. Дроздова І.П. Формування мовної компетенції у студентів технічних спеціальностей вищих навчальних закладів Східної України: монографія. Х.: Видавництво «НТМТ», 2013. 267 с.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология. М.: Логос, 1999. 384 с.
5. Зимняя И.А. Проблемы обучения устной речи. *Сборник научных трудов МГПИИЯ*. 1979. Вып. 137. С. 3–10.
6. Кожина М.Н. О диалогичности письменной научной речи. Пермь: Перм. ун-т, 1986. 92 с.
7. Костомаров В.Г. Рассуждения о формах текста в общении: учеб. пособие. М.: Флинта-Наука, 2014. 96 с.
8. Лагута Т.М. Науковий стиль української мови: види тестових завдань для іноземців. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*: зб. наук. пр. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2010. Вип. 5. С. 22–28.
9. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. М.: Красанд, 2010. 216 с.
10. Пентилюк М.І. Особливості технології уроку мови. *Дивослово*. 1998. № 4. С. 18–20.

REFERENCES

- Bitetina, G.A. and Klobukova, L.P. (1986). Kommunikativnye potrebnosti uchashhihsja i problemy formirovaniija jazykovoij kompetencii studentov-nefilologov gumanitarnogo profilja [Scientific traditions and new directions in the teaching of the Russian language and literature]. *Nauchnye tradiczii i novye napravleniya v prepodavanii russkogo yazyka i literatury* [Scientific traditions and new directions in the teaching of the Russian language and literature]. Moscow, pp. 57–65 [in Russian].

- Drozдова, I.P. (2013). *Formuvannya movnoyi kompetenciyi u studentiv tehnicnih specialnostej vyshhyh navchalnyh zakladiv Shidnoyi Ukrainy* [Formation of language competence in students of technical specialties of higher educational institutions of Eastern Ukraine]. Kharkiv: Vydavnytvo "NTMT" [in Ukrainian].
- Kostomarov, V.G. (2014). *Rassuzhdenija o formah teksta v obsshenii* [Discussions on the forms of text in communication]. Moscow: Flinta-Nauka [in Russian].
- Kozhina, M.N. (1986). *O dialogichnosti pismennoj nauchnoj rechi* [On the dialogic nature of written scientific speech]. Perm: Perm. un-t [in Russian].
- Lahuta, T.M. (2010). Naukovyy styl ukrajinskoyi movy: vydy testovykh zavdan dlya inozemciv [Scientific style of the Ukrainian language: types of tests for foreigners]. *Teoriya i praktyka vykladannya ukrajinskoyi movy yak inozemnoyi* [Theory and Practice Weekend Ukrainian Language and Foreign Languages]. Lviv: Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka, 5, pp. 22–28 [in Ukrainian].
- Leontev, A.A. (2010). *Jazyk, rech, rechevaja dejatelnost* [Language, speech, speech activity]. Moscow: Krasand [in Russian].
- Pentilyuk, M.I. (1998). Osoblivosti tehnologiyi uroku movi [Features of language lesson technology]. *Dyvoslovo* [Wonderword]. 4, pp. 18–20 [in Ukrainian].
- Vergasov, V.M. (1985). *Aktivizacija poznavatelnoj dejatelnosti studentov v vysshej shkole* [Activization of cognitive activity of students in higher education]. Kyiv: Vyshha shkola [in Russian].
- Zimnjaja, I.A. (1979). Problemy obuchenija ustnoj rechi [Problems of teaching oral speech]. *Sbornik nauchnykh trudov MGPIIYa* [Collection of scientific papers MGPIIYa]. 137, pp. 3–10 [in Russian].
- Zimnjaja, I.A. (1999). *Pedagogicheskaja psihologija* [Pedagogical Psychology]. Moscow: Logos [in Russian].

Стаття надійшла до редакції: 19.09.2019

Дроздова Ірина Петрівна, докт. пед. наук, професор, завідувач кафедри українознавства Харківської державної академії дизайну і мистецтв (61002, Харків, вул. Мистецтв, 8); e-mail: irina2017ksada@gmail.com; orcid: <http://orcid.org/0000-0002-3384-5216>.

Дроздова Ирина Петровна, докт. пед. наук, профессор, заведующий кафедрой украинологии Харьковской государственной академии дизайна и искусств (61002, Харьков, ул. Искусств, 8); e-mail: irina2017ksada@gmail.com; orcid: <http://orcid.org/0000-0002-3384-5216>.

Iryna Drozdova, Doctor of Pedagogics, Professor, Head of the Department of Ukrainian Studies, Kharkiv State Academy of Design and Arts (61002, Kharkiv, 8 Arts st.); e-mail: irina2017ksada@gmail.com; orcid: <http://orcid.org/0000-0002-3384-5216>.